

Aristoteles'te İnsan Doğası, Etik ve Siyaset İlişkisi

The Connection Between Human Nature, Ethics And Politics In Aristotle's Thought

Ayşe Çiğdem KOCAMAN*

Öz

Aristoteles'e göre, insanın doğasını gerçekleştirebilmesi, ereğine ulaşabilmesi, yani gerçek anlamda "insan" olabilmesi, akla ve erdeme uygun eylemesiyle mümkündür. Ancak bir insanın akla uygun erdemli eylemlerde bulunarak doğasını gerçekleştirebilmesi, bireysel yapısal özelliklere bağlı olduğu kadar toplumsal bakımdan belirli birtakım koşulların bir araya gelmesine de bağlıdır. Bu toplumsal koşullar bütünü yaratmak ise siyasetin, siyasal toplumun, yani devletin temel amacı ve görevidir. Bu nedenle siyaset ve devlet, insanın doğasıyla, *eidosisunu* gerçekleştirmesiyle doğrudan ilgilidir. Ancak devletin her türden yönetim biçimi, insanın doğasını gerçekleştirebilmesi için gerekli olan uygun koşulları ve ortamı yaratamamaktadır. Başka bir deyişle, insanın doğasını gerçekleştirmesiyle siyasetin niteliği arasında koparılması olanaksız bir bağ bulunmaktadır ve bu bağ her türden toplumsal düzende ya da yönetim şeklinde kurulamamaktadır. Bu bağın kurulabilmesi ve insanların doğalarını gerçekleştirebilecekleri bir siyasal toplumun, devletin ortaya çıkabilmesi için etik ve siyaseti birbirinden ayrı düşünmemek hayati bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu çalışma, Aristoteles'in düşüncelerinden hareketle, insanın doğasını gerçekleştirebilmesinin, etik olandan, siyasetten bağımsız düşünülemezine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Aristoteles'in düşüncelerine kulak vermek, günümüzde çoğunlukla göz ardı edilen insan doğası, etik, siyaset ilişkisini hatırlamamıza ve etik olana neden kişisel olduğu kadar toplumsal anlamda da ihtiyacımız olduğunu görmemize olanak sağlaması bakımından önemlidir.

Anahtar sözcükler: İnsan doğası, akıl, erdem, etik, siyaset, devlet.

Abstract

According to Aristotle, it is possible for man to reach its goal and realize its nature, that is, to be "human" in the real sense, by acting in accordance with the reason and virtue. However, the ability of a person to realize its nature by doing virtuous actions based on reason depends on the combination of certain social conditions as well as individual structural characteristics. It is the main aim, responsibility of politics, the political society (state) to create the set of circumstances necessary for individuals to realize themselves and actualize the human capacities they have. Therefore, politics and state are directly related to human nature and the realization of its *eidosis*. However, every kind form of government of the state cannot create the appropriate conditions and environment necessary for the realization of human nature. In other words, there is a bond between the realization of human nature and the nature of politics which is impossible to break and this bond cannot be established in all types of political organization or form of government of the state. It is of vital importance not to think of ethics and politics separately in order for this bond to be established and for the emergence of a political society and state in which people can realize their nature. Therefore, this study aims to draw attention to the fact that the realization of human nature cannot be considered independently of ethics and politics, based on Aristotle's thoughts. In this context it is important to listen to Aristotle's thoughts, as it allows us to remember

* Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: aysecigdem.kocaman@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1354-1335

the relationship between human nature, ethics and politics, which is often ignored today, and to see why we need ethics in a social sense as well as personally.

Keywords: Human nature, reason, virtue, ethics, politics, state.

Giriş

“(…) erdemsiz insan varlıkların en vahşisi,
en adalet bilmeyendir”
(Aristoteles, 2014b, s. 13)

“İnsan nedir?” sorusu, Antik dönemden günümüze kadar tartışılmalı en temel felsefi sorulardan biridir. İnsanın kendini tanıma, evrendeki yerinin ne olduğunu öğrenme ve yaşamına bir anlam verme isteğinden kaynaklandığını söyleyebileceğimiz “insan nedir?” sorusuna, düşünce tarihi boyunca her ne kadar farklı açılardan çok çeşitli yanıtlar verilmiş olsa da Aristoteles’in insanın neliğine, doğasına ilişkin düşünceleri halen güncelliğini ve önemini korumaktadır. Aristoteles, insanın neliğini salt soyut bir kavrama indirgemeden, yaşayan tek tek insanlardan hareketle, tür olarak insan ile bir insan arasındaki ilişkiyi ve/veya farkı göz önünde bulundurarak soruşturmuştur. Aristoteles’in sadece kendisinin değil, hemen bütün Antik dönemin insan ve değer anlayışını yansıtan düşüncelerine bakıldığında, insanın doğasını, onu diğer hayvan türlerinden ayırt eden özelliğinden, türsel farkından hareketle ele aldığı görülmektedir. Aristoteles düşüncesinde tür olarak insanı diğer canlılardan ayıran, farklı kılan, insanı “insan” yapan özellik, akla ve erdeme uygun eyleyebilme olanağına sahip olmasıdır. İnsan ancak akla uygun erdemli bir şekilde eylediğinde, formunu (*eidos*) tamamlayarak doğasını gerçekleştirebilmekte, böylece diğer varolanlardan farkını ortaya koyarak gerçek anlamda bir insan olabilmekte ve insana yakışır bir biçimde yaşayabilmektedir.

Ancak tür olarak insan her ne kadar erdemleri edinebilme olanağına sahip olsa da hiç kimse doğal olarak erdemli olamamaktadır. Erdemler ne doğuştan gelir ne de kendiliğinden edinilir (Aristoteles, 2014c, 1103a, 15-25). Erdemli bir kişi olabilmenin insan teklerine açık bir olanak olduğunu düşünen Aristoteles’e göre, bir insanın doğasını gerçekleştirebilmesi, erdemli bir eylem yaşamı sürdürebilmesi için doğa, alışkanlık ya da eğitim ve akıl olmak üzere üç koşulun bir arada bulunması gerekmektedir (Aristoteles, 2014b, s. 270). Bir insanın erdemleri edinebilmesinin birincil koşulu, uygun bir doğaya sahip olmasıdır. Fakat erdemli bir kişi olabilmek için sırf doğanın uygun olması yeterli değildir. Erdemleri edinmeye uygun doğanın ve aynı zamanda aklın, temeli adalet olan bir toplumsal, siyasal ortamda, eğitimle işlenmesi gerekmektedir. Bunun için de adil bir şekilde yasalar doğrultusunda yönetilen bir siyasal topluma, devlete gereksinim vardır. Aristoteles’e göre devletin temel görevi, yurttaşların erdemli birer kişi olmalarına yardımcı olmak, bu amaçla uygun toplumsal, siyasal ortamı yaratmak, erdemleri gözeten yasalar doğrultusunda düzenlenen bir eğitim vermektir (Aristoteles, 2014c, 1179b 20-35, 1180a 20-35). Bununla birlikte yurttaşların erdemli birer kişi olabilmeleri için devletin bir diğer görevi ise yurttaşlarının başkalarına muhtaç olmadan, insanca, mutlu ve soylu bir şekilde yaşamalarını sağlamak, onlara erdem ve yeteneklerini geliştirebilecekleri serbest zaman yaratmaktır (Aristoteles, 2014b, s. 259).

Bu açıdan bakıldığında, Aristoteles’in, insanın doğasını gerçekleştirebilmesiyle ilgili koşulları, siyasal-etik bir temele oturttuğu, bunu yaparken de binlerce yıl öncesinden insan olmanın ve insanca yaşamının ne demek olduğunu, insan doğası, etik ve siyaset arasındaki ilişkiden hareketle yanıtladığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle çalışmada, Aristoteles’in düşünceleri doğrultusunda, insan doğası, etik, siyaset arasındaki ilişkiyi felsefi dayanakları bakımından ele alabilmek için öncelikle, “insan doğası ne demektir?”, “insan doğası ile akıl arasında ne türden bir ilişki vardır?”, “tek başına alındığında akıl, insan için ayırt edici bir özellik olarak kabul edilebilir mi ya da akıl hangi bakımdan, hangi koşullarda insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik haline gelir?” sorularının yanıtlanması gerekmektedir. Aristoteles’in insan ve etik görüşünden hareketle yanıtlanacak olan bu sorular, insan doğası, akıl ve erdemler arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olacaktır. Öte yandan, bir insanın doğasını gerçekleştirebilmesinde siyasetin ve devletin rolünü ortaya koyabilmek için Aristoteles’in, siyaset ve devletin neliğine ilişkin düşüncelerinin de ele alınması gerekmektedir. Böylece Aristoteles düşüncesinde erdemli bir kişi olabilmek için gereken koşullara yakından bakarak, siyasetin ve devletin temel görevinin bu koşulları yaratmak, haklar

olarak korumak, yasalarla güvence altına almak olduğunu, yurttaşların iyi, erdemli, mutlu bir şekilde yaşamalarını amaçlaması gerektiğini, dolayısıyla insanın doğasını gerçekleştirebilmesinin etik olandan, yani siyasetten bağımsız düşünülemediğini açıklığa kavuşturmak mümkün olacaktır.

Aristoteles'in İnsan ve Etik Görüşü

Aristoteles'in erdemlerle bağlantısında dile getirdiği insanın neliğine ilişkin düşüncelerini ele alabilmek için öncelikle insan doğasının ne anlama geldiğini açıklamak gerekmektedir. Aristoteles'e göre madde ve formdan (*eidōs*), bu iki temel ögenin bütününden oluşan bileşik varlıklar, yani canlılar söz konusu olduğunda doğa¹, her bir şeyin ilk taşıyıcısı anlamında madde ile biçim, erek, hareket ettirici ilke anlamında form (*eidōs*)'a karşılık gelmektedir. Bu bağlamda bir canlının doğasını soruşturmak, maddesini ve formunu (*eidōs*), yani bir şeyi o şey yapan şeyi, var olan özelliklerini, olanaklarını ve ereğini araştırmak demektir (Aristoteles, 2018, 1014b 15-35; 1015a 5-15). İnsan söz konusu olduğunda ise madde bedene, form (*eidōs*) da ruha karşılık gelmektedir (Aristoteles, 2014a, 412a 5-15). Başka bir deyişle, ruh, form (*eidōs*) anlamında birinci dereceden töz, beden ise maddedir; insan da tümel olarak ruh ve bedenden meydana gelmektedir (Aristoteles, 1996, 1037a 5). Dolayısıyla devinim ve durağanlık ilkesini, varolma nedenini ve amacını kendinde taşıyan insanda, *eidōs*, hareket ettirici ilke olarak ruh, madde ise bedendir ve insanın doğasının araştırılması, bir bütün olarak bedenin ve ruhun araştırılmasıdır. Fakat hemen belirtmek gerekirse, doğal bir tarzda varolan veya meydana gelen herhangi bir şeyin kendisinde oluş ve varlığın doğal ilkesini taşıya bile bir biçime veya forma kavuşmadığı sürece o şey için "doğaya sahip" denemeyeceğini belirten Aristoteles'e göre, canlı bir varolanın doğası, maddesinden ziyade formudur (Aristoteles, 2018, 1015a 5). Bu açıdan bakıldığında, bir canlının doğasını araştırmanın, onun maddesinden çok formunu, *eidōs*unu, insan söz konusu olduğunda ise bedeninden çok ruhunu araştırmak anlamına geldiği söylenebilir.

Daha açık bir ifadeyle, Aristoteles'in düşüncesinde bir şey ancak formuna erişmesi durumunda her ne ise o olmakta, yani doğasına kavuşmaktadır (Ross, 2011, s. 117). Bu bağlamda form, bir şeyin belirli bir şey olarak ortaya çıkabilmesinin temel koşullarından biridir ve bir bütün olarak insanın doğası onun formu, yani ruhudur (Özcan, 2011a, s. 175). Nitekim Aristoteles'e göre "ruh, kesin olarak, bilkuvve (güç halinde) hayata sahip doğal bir cismin, yani organlaşmış bir cismin bir ilk entelekhēia'sıdır" (Aristoteles, 2014a, 412a 20; 412b). Bu anlamda "ruhun bilinmesi, tüm gerçeğin incelenmesine ve özellikle tabiat bilimine önemli bir katkıda bulunur; çünkü ruh, sonuçta hayvanların ilkesidir" (Aristoteles, 2014a, 402a 5). İlkeler ise kendilerinden hareketle şeylerin var olduğu, meydana geldiği ya da bilindiği, yani oluşun, varlığın ve bilginin kendilerinden çıktığı nedendir, kaynaktır (Aristoteles, 1996, 1013a 15-25). O halde bütün canlı varlıkların canlılıklarının, hayatlarının nedeni ve ilkesi olan ruh ya da doğa, hareketin kaynağı ve amaçtır, yani erektir (Aristoteles, 2014a, 415b 10-20). Diğer bir deyişle kendi amacını kendi içinde taşıyan ruh,

¹ Aristoteles *Metafizik*'te doğa (*physis*) sözcüğünü birkaç farklı anlamda kullanmaktadır. Doğa, 1) büyüyen şeylerin meydana gelişi, 2) büyüyen şeyin kendisinden çıkan ilk öge, 3) her doğal varlıkta, bu doğal varlığın özü gereği sahip olduğu ilk hareketin ilkesi, 4) herhangi bir yapma nesnenin kendisinden yapıldığı veya kendisinden çıktığı ilk madde anlamına gelir, (...) doğal şeylerin öğelerinin de –bu öğeler olarak ister ateş, ister toprak, ister hava, ister su başka herhangi bir benzeri ilke, ister bu öğelerden birkaçı veya nihayet ister onların tümü kabul edilsin –bu anlamda onların doğaları oldukları söylenir 5) doğa, doğal şeylerin *ousiası* anlamına gelir ve bu sonuncu anlamda doğa, belirli bir şeyin *eidōs*u, neliğidir. Ancak *eidōs*, maddeden bağımsız var olamayacağı için doğa sözcüğü bir anlam genişlemesine uğrar ve 6) her türlü *ousia* (hem madde hem de form) ve belirli bir bütün anlamında *ousiamın* neliği ve ereği anlamına gelir. Doğa sözcüğünün bu tanımlamalarından hareketle, ilk ve temel anlamda doğanın, devinim ve durağanlık ilkesini kendilerinde taşıyan varlıkların *ousiası* olduğu söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aristoteles, *Metafizik* 1014b 15-1015a 15, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996.

Öte yandan *Fizik*'te doğanın, devinim ve durağanlık nedeni ve ilkesi olduğunu, bir yapma ve yaratma ilkesi olduğunu belirten Aristoteles, buna göre varolanları kendi içlerinde devinim ve durağanlık ilkesi taşıyıp taşıyamaları açısından, doğal ve yapma nesnelere ayırır. Varlık nedeni doğa olanlar, yani doğal olanlar; "hayvanlar, bunların kısımları, bitkiler ve yalın cisimler, yani toprak, ateş, hava, su"dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aristoteles, *Fizik* 192b 10-20, Çev. Saffet Babür, İstanbul, YKY, 2020.

biçim, form, yani *eidōs* olarak etkinlik halinde bir tekin neliği anlamında *ousiā*dır (Aristoteles, 2014a, 412b 10-15). Dolayısıyla Aristoteles düşüncesinde, canlıların biçimsel *ousiāsı* anlamında, etkin ve ereksel nedeni temsil eden ruh, bu bakımdan o şeyin doğasıdır ve insanın neliğini, yani doğasını araştırmak da bedeninden çok ruhunu araştırmaktır.

Aristoteles'e göre *entelekheia* halinde olan ve yaşayan doğal canlı bir varolana hayat veren ruh, beslenme, isteme, duyumsama, hareket etme/yer değiştirme ve akıl yürütme gibi en alttan en üste doğru sıralayabileceğimiz olanakların (*dynamis* – yapabildiğimizi yapmamızı sağlayanlar) toplamıdır. Aynı zamanda bu olanaklar, bitki, hayvan ya da insan ruhu ayrımı yapmaksızın, genel anlamda ruhun bölümlerine, türlerine veya kısımlarına karşılık gelmektedir (Aristoteles, 2014a, 414a 30). Ruhun bölümlerinin canlılardaki dağılımına bakıldığında, beslenme ve onunla birlikte gelen üreme, ruhun bitkilerde de bulunan yanısırdır. Beslenme ve üremeye ek olarak duyumsama, arzu/iştah anlamında isteme ve bundan kaynaklanan hareket etme ise ruhun hayvanlarda da görülen bölümüdür (Aristoteles, 2014a, 414b 5-15). Son olarak “çok az sayıda hayvan hesaplama [*logismos*] ve akıl yürütme gücüne sahip”tir (Aristoteles, 2019, 414b 19). Dolayısıyla Aristoteles'e göre, hayvanların bazıları, ruhun beslenme, arzulama, duyumsama, yer değiştirme, akıl yürütme olanaklarının tamamına bazıları ise birkaçına veya sadece birine sahiptir. Nitekim hayvanları birbirinden ayırt eden de budur (Aristoteles, 2014a, 413b 30). Ruhun bölümlerinde, sıralamanın en üstünde yer alan akıl ve akıl yürütme, ancak bazı hayvanlarda, örneğin insanda ve eğer varsa insana benzer varlıklarda bulunur (Aristoteles, 2019, 414a 28). Aynı şekilde doğru ya da yanlış olabilen düşünce de sadece insanda ve insana benzer akıl sahibi varlıklarda görülür (Aristoteles, 2019, 427b 6).

Bu açıdan bakıldığında Aristoteles düşüncesinde aklın, insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olduğu söylenebilir. Fakat Aristoteles her ne kadar insanın neliğini öncelikle akıl sahibi bir varolan olmasından hareketle ele alsada sonrasında ruhun parçası olarak tek başına akılı ya da akla sahip olmayı, insan türünü diğer canlılardan, örneğin hayvanlardan ayırmamızı sağlayan bir özellik olarak yetersiz bulur. İleride ele alınacağı gibi ruhun bölümleri arasında bir de doğal olarak, akılla çatışan, akla karşı çıkan bir başka kısmın da olduğunu belirten Aristoteles'e göre akıl, kolaylıkla ruhun diğer bir bölümü olan ve bütün gelişmiş hayvanlarda da bulunan arzu/iştah anlamında istemenin etkisi altında kalabilmektedir (Aristoteles, 2014c, 1102b, 15-30). Ancak bu durumda akıl, hayvani birtakım arzu ve istekleri yerine getirmenin bir aracına dönüşebilmekte, öyle olduğunda da insanın ayırt edici bir özelliği olmaktan çıkmaktadır. Bu nedenle Aristoteles'in insan görüşünde, insanı diğer hayvanlardan farklı kılan özelliğin ne olduğunu araştırmak gerekmektedir. Böyle bir araştırmayı ise Aristoteles'in ereksellik düşüncesine dayanarak yapmak, aklın hangi durumda insan için ayırt edici bir özellik haline geldiğini, insan doğası ile akıl arasında ne türden bir ilişki olduğunu açıklığa kavuşturması bakımından yararlı olacaktır.

Aristoteles'e göre doğa gereği oluşan ve varolan her şeyin ereksel bir nedeni (*telos*) vardır. Meydana gelen her şey bir ereğe yönelir. Bu bakımdan doğa bir amaç, ereksel bir nedendir (Aristoteles, 2020, 194a 5-25). Ereksel neden anlamında doğa ise etkinlik haline geçmiş, belirli bir şey olarak varolmuş olanın, kendine özgü amaca ulaşması, kendi işlevini yerine getirmesi, dolayısıyla *ousiā* bakımından tamamlanması demektir. İnsan da dahil olmak üzere tüm canlıların tamamlanmış hali, ereğine ulaşmış halidir (Özcan, 2006, s.100). Herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününü o şeyin doğası olarak gören Aristoteles'e göre “insan, ev, aile”, yani var olan her şey kendi doğasına erişmeyi amaçlar: “Bundan başka, amaç ve son (sonul neden) ancak en iyi olandır; kendi kendine yeterlik ise, hem amaç hem yetkinliktir” (Aristoteles, 2014b, s. 11). Dolayısıyla Aristoteles düşüncesinde doğa, verili, durağan ya da belirlenmiş değildir, olanak halinde varolan doğanın, belirli bir biçime kavuşma, bir tamamlanma/mükemmelliğe ulaşma süreci ve bu süreç sonucunda bir şeyin kendine özgü işlevi tam anlamıyla yerine getirmesi, her ne ise o olması, ereğine kavuşmasıdır (Özcan, 2011a, s. 173). Bir şeyin ne olduğunu daima onun işleviyle tanımlayan Aristoteles'e göre bir şey ancak işlevini icra edebildiğinde gerçekten kendi olabilmekte, ereğine ulaşabilmektedir. Örneğin göz görebildiğinde, yani işlevini yerine getirebildiğinde gerçek anlamda “göz” olmakta, buna karşılık bir ölünün gözü veya taştan yapılmış bir göz gibi görme işlevini yapamadığında ise ismen “göz” olmaktadır (Aristoteles, 2007, s. 183). Bu bağlamda insanın da ancak kendine özgü işi/işlevi (*ergon*) yerine getirdiğinde tamamlandığını, nihai ereğine ulaşmış tam anlamıyla insan olduğunu söylemek

mümkündür. Peki, ama insandan başka hiçbir canlı türünün yapamayacağı, yalnızca tür olarak insanın yapabileceği bir iş, erek var mıdır ve varsa bu nedir?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için Aristoteles'in insanın işi (*ergon anthropou*) kavramıyla ilgili düşüncelerine bakmak gerekmektedir. İnsanları yaptıkları işe ve aynı işi yapanları ise o işi nasıl yaptıklarına göre birbirinden ayırdığımızı, benzer şekilde sırf insana özgü olan işin de insanı türdeşlerinden ayıran bir özellik olduğunu düşünen Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (2014c) eserinde şöyle bir soru sormaktadır: Tek tek insanların, söz gelimi marangozun, ayakkabıcının belli işleri ve yaptıkları vardır da, insanın bir işi yok mudur? Doğrudan eylem, etkinlik yaşamını dikkate alan Aristoteles'e göre tür olarak insanın işi, yalnızca yaşamak değil, belirli bir şekilde yaşamaktır. Aristoteles düşüncesinde, beslenme, büyüme ve duyulara sahip olmayla bağlantılı bir yaşam, insanın bütün hayvanlarla ortak paylaştığı bir yaşam biçimidir. Oysa insana özgü olanı arayan Aristoteles'e göre geriye kalan, akla sahip olan, düşünen ve akla boyun eğen bir varlık olarak insanın etkinlik halindeki eylem yaşamıdır. Dolayısıyla insanın işi, ruhun akla uygun ya da akıldan yoksun olmayan etkinliğidir (Aristoteles, 2014c, 1097b 30; 1098a 5-10).

Ancak insanı diğer varolanlardan ayıran işin, yani akla uygun etkinliğin, aynı zamanda erdemli bir şekilde yapılması ya da erdemli bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü insanın işinin, ruhun akla uygun etkinliği olduğunu, o işte erdem (*arete*) bakımından üstün olmayı eklemek koşuluyla ileri süren Aristoteles'e göre, her şey kendine özgü erdeme uygun yapılırsa iyi bir şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır (Aristoteles, 2014c, 1098a 10-15). Buradan anlaşıldığı üzere insanın işini erdeme uygun, iyi bir şekilde gerçekleştirebilmesi için tek başına akıl ya da akla uygun eylemde bulunmak yeterli değildir. Akla dayanan eylemlerin, erdemli bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle insan dışında başka hiçbir canlının yapamadığı, sadece tür olarak insanın yapabildiği, onun kendine özgü işi, ereği, ruhun akla ve erdeme uygun etkinliğidir, insana özgü iyi bir yaşam biçimi de erdemli bir şekilde sürdürülen eylem yaşamıdır diyebiliriz. Nitekim Aristoteles'e göre insanı diğer canlılardan ayıran akıl, yalnızca "rastlantısal ve değersiz olanı benimsemeyen", erdemli bir yaşam biçiminde kendini tam olarak geliştirebilir ve insan da ancak bu şekilde insansal iyi anlamında mutluluğa² (*eudaimonia*)³ ulaşabilir (Aristoteles, 2007, s. 33).

²Aristoteles'e göre, amaç olarak iyi olan, tek başına alındığında yaşamı tercih edilebilir kılan, hiçbir eksikliği bulunmayan, kendisi için istenen, kendine yeter olan mutluluk (*eudaimonia*), yaşamın ereği olan türden bir etkinliktir (2014 c, 1097b 15-20). Ne türden bir yaşamın *eudaimonia* olduğunu sorgulan Aristoteles, insana mutluluk verdiği düşünülen, "haz yaşamı, siyaset yaşamı ve *theoria* yaşamı" olmak üzere belli başlı üç yaşam biçiminden ve bu yaşam biçimlerine ilişkin erekten söz eder. Bunlardan haz yaşamı her ne kadar insanların büyük kısmının, iyinin -mutluluğun- saklı olduğunu düşündüğü bir yaşam biçimi olsa da haz üzerine kurulu bu türden bir yaşam, ancak evcil hayvanlara özgü bir yaşam biçimidir. Bu nedenle mutluluğun haz olmadığını, hazzın zorunlu olarak mutluluğa eşlik ettiğini, öte yandan zenginlik de olmadığını, ama belirli ölçüde maddi varlık olmadan insanların mutluluktan pay alamayacağını düşünülüğünü belirten Aristoteles'e göre, siyaset yaşamında ise ağır basan şey onurdur. Ancak onur, onurlandırılardan çok onurlandırana bağlıdır. Oysa yaşamın ereği tamamen kendimizin olan, kişiden kolayca alınamayacak bir şey olmalıdır (Aristoteles, 2014c, 1095b 15-25). Aristoteles, bu tür bir mutluluğun ancak *theoria* yaşantısı ile mümkün olabileceğini belirtir. Fakat insan söz konusu olduğunda, *theoria* yaşantısı tek başına yeterli değildir; çünkü, tanrısal bir yaşantıdır. Dolayısıyla sırf bilmeyi amaçlayan *theoria* yaşantısı, yani tek başına teorik bilgi/bilgelik de insana özgü bir mutluluk veremez. Ayrıca, mutluluğa ulaşmak için başka dış iyilere ve erdeme dayalı bir yaşantıya da ihtiyaç vardır (2014c, 1177 20-25). Bu nedenle mutluluk, akıl sahibi olan insanın etkinlik halindeki eylem yaşamıyla ilgilidir ve Aristoteles'e göre "iyi olma", yani mutluluk, erdemın kendisine yönelen bir eylem biçimi, erdeme uygun bir etkinliktir. Başka bir deyişle, diğer bütün iyilerden farklı olarak her şeyin en güzeli ve en iyisi olan mutluluk, tam erdeme uygun tam bir yaşama etkinliğidir (Aristoteles, 2015, 1219a 25-35).

³ Aristoteles'in, insanın nihai amacı olarak gördüğü, Yunanca *eudaimonia* ya da İngilizce'ye *well-being* olarak çevrilen kavram, mutluluk, iyi talih, bahtlılık, iyi olma olarak karşılık bulmaktadır. Sözcüğün gündelik Yunanca kullanımında, "çoğunlukla dış zenginliğe yapılan özel bir göndermeyle, yalnızca 'iyi talih' anlamını" taşıdığını belirten Ross'a göre, "sözcüğün 'mutluluk' olarak alışlagelen çevirisi, *Nikomakhos'a Etik*'te kullanılan anlama pek uygun düşmez. Çünkü 'mutluluk', bizim dilimizde 'haz'dan yalnızca süreklilik, derinlik ve dinginlik telkin etmek bakımından ayrılan bir duygu durumuna işaret etmesine karşılık, Aristoteles *eudaimonianın* bir tür etkinlik olduğunda ısrarlıdır; haz doğal olarak ona eşlik etse de, o, bir tür haz değildir. Bu yüzden, daha yansız bir terim 'iyi olma' çevirisi daha uygun"dur. Bu tartışma için bkz. W. David Ross, *Aristoteles*, Çev: A. Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 297-298.

Erdemli bir eylem yaşamını insansal iyi anlamında mutluluğun bir ön koşulu olarak gören Aristoteles'e göre, gerek bireysel gerekse toplumsal yaşamdaki bütün yapıp etmelerin nihai olarak amaçladığı, sırf kendisi için istenen, kendine yeter olan, yani tek başına alındığında yaşamı tercih edilecek kılan ve hiçbir eksiği bulunmayan, "insan için iyi" dediğimiz, mutluluğa ulaşmak, ruhun ancak erdeme uygun eylemesiyle mümkündür (Aristoteles, 2014c, 1097b 15-20; 1098a 10-15).

Aristoteles düşüncesinde, insanın erdemli bir ruha sahip olması, mutlu bir yaşamın temelini oluşturmaktadır (Aristoteles, 2007, s. 28). Mutluluk, ruhun tam erdeme uygun yaşam boyu etkinliğidir (Aristoteles, 2015, 1219a 30). Bu bağlamda mutluluk, erdemine yönelen bir eylem biçimi olarak tanımlanabilir (Ross, 2011, s. 300). Mutluluk için önemli olan, erdeme uygun etkinliklerdir. Erdeme aykırı etkinlikler ise mutluluğun tersini yaratır. Aristoteles'e göre herhangi bir süre için değil, yaşam boyu amacını kendinde taşıyan erdeme uygun eylemde bulunan, aynı zamanda dış iyilere de yeterince sahip olan bir kişiye mutlu dememize engel olan hiç bir şey yoktur (Aristoteles, 2014c, 1100b 10; 1101a 15). Dolayısıyla Aristoteles'in sözünü ettiği mutluluk, arzu ve iştahların tatmini için peşinden koşulan, ya da mal mülk, şan şöhrat gibi dışsal iyilerde aranan, bu şekilde elde edilebileceği düşünülen bir şey değildir. Mutluluk, erdemli bir eylem yaşamının beraberinde getirdiği türden bir mutluluktur ve erdemi sevenlerin yaşamına özgü böyle bir mutluluk, Aristoteles'in deyişiyle "bir takı gibi hazza ayrıca gereksinim duymaz, hazzı kendi içinde taşır" (Aristoteles, 2014c, 1099a 15). Buradan hareketle, Aristoteles'in insan görüşünde, ruhun akla uygun erdemli eylemesinin, insanın doğasını gerçekleştirmesinden, nihai ereğinden, kendine özgü işinden, insansal yaşamdan ve mutluluktan ayrı düşünülemediğini söylemek mümkündür. Bu nedenle ruhun akla ve erdeme uygun etkinliğinin ne anlama geldiğini, erdemine ne olduğunu, nasıl elde edildiğini açıklığa kavuşturmak, ama öncelikle Aristoteles'in ruhun parçası olarak gördüğü akıl ile anlatmak istediği şeyin yapısına yakından bakarak, aklın hangi koşullarda insan için ayırt edici bir özellik haline geldiğini ele almak gerekmektedir.

Aristoteles'e göre ruhun, bilmesini ve anlamasını sağlayan, olanak halinde olmaktan başka bir niteliğe sahip olmayan akıl, düşünmeden önce hiç de işler halde, bilfiil bir realite değildir (Aristoteles, 2014a, 429a 20). Olanak halinde akıl, "entelekheia halinde yazılı hiçbir şeyin bulunmadığı bir tablet" gibidir (Aristoteles, 2014a, 429b 30). Bu anlamda akıl ancak düşünmeyle birlikte gerçeklik halinde var olur ve duyumsama yetisinin tersine bedenden bağımsız var olabilir, yani kendini de düşünebilir. Daha açık bir ifadeyle "akıl, hem bütün düşünülürlerin (*ideaların*) olanak halinde bulunduğu yerdir, hem de bütün düşünülürlerin nedenidir; ikinci anlamıyla ışığa benzetilebilir" (Özcan, 2011a, s. 182). Aristoteles'e göre tıpkı ışığın bilkuvve renkleri bilfiil renklere dönüştürmesi gibi bu anlamda akıl, her zaman etkinlik halindedir, etkilenmez, saf, katıksız ve tamdır (Aristoteles, 2014a, 430a 15). Bu açıdan bakıldığında "etkinlik halinde var olan bilgi (düşünen düşünce) nesnesine özdeşdir" (Özcan, 2011a, s. 182). Fakat "bilkuvve bilgi, mutlak zamana göre önce değilse de, bireyin bulunduğu zamana göre öncedir; çünkü oluşan her şey, *entelekheia* halindeki varlıktan doğar" (Aristoteles, 2014a, 431a 5). Dolayısıyla akla sahip olmanın ayırt edici bir özellik olabilmesi için aklın öncelikle olanak halinden etkinlik haline geçmesi gerekmektedir (Özcan, 2011a, s. 182). Ancak Aristoteles'e göre bütün akılsal kuvvetler zıt fiiller gerçekleştirme gücüne sahiptir, yani olanak halinde bir güç olan akıl, doğada var olan depresyon, sel gibi güçlerin tersine her zaman aynı sonucu doğurmamakta, karşıt sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Başka bir deyişle akılsal güç ve bu güce sahip olan hem iyi hem de kötü bir sonuç yaratabilir, ama ussal olmayan (irrasyonel) güç, zorunlu olarak ya iyi ya da kötü tarzda bir sonuç doğurur. Örneğin, sel daima yıkar, ateş de her zaman yakar. Üstelik ortaya çıkan bu sonuçlar ne selin ne de ateşin elindedir. Buna karşılık hekim iyileştirebildiği gibi hasta da edebilir (Aristoteles, 2018, 1046b 5-15). Aklın hem yapıcı hem de yıkıcı olabilen, karşıtların açığa çıkmasına yol açabilen bir güç olduğu göz önünde bulundurulduğunda, akla sahip olmanın ayırt edici bir özellik olabilmesi için gereken ikinci koşul, etkinlik halindeki aklın, erdeme uygun eylemde bulunmasıdır. Bunun için de aklın işini iyi yapması, erdemine ulaşmış olması gerekmektedir (Özcan, 2006, s. 108).

Bu noktada tek başına aklın ya da akıl sahibi olmanın ayırt edici bir özellik dile getirmediğini, aklın, insana sırf kendine özgü bir nitelik kazandırabilmesi için öncelikle olanak halinden etkinlik haline geçmesi,

ikinci olarak da etkinlik halindeki aklın işini iyi yapması, yani erdemine ulaşması gerektiğini söylemek mümkündür. Aklın erdemine ulaşmasının ne anlama geldiği ise Aristoteles'in ruh ile ilişkisinde ele aldığı akıl ve bununla bağlantılı olarak erdem görüşünden hareketle açıklanabilir. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te insan ruhunu öncelikle akıldan yoksun yan ve akıl sahibi yan olarak iki bölüme ayırmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi akıldan yoksun olan yanın bir bölümünü, akılla hiçbir bağı olmayan, insanın bitkilerle ve hayvanlarla ortaklaşa sahip olduğu, beslenme ve büyümeyle ilgili olan kısım oluşturur. Akıldan pay almayan yanın bir diğer bölümü ise akılla çatışan, akla karşı çıkan kısımdır. Hayvanlarla ortaklaşa sahip olunan, akıldan pay almayan yanın bu bölümü, arzulayan ya da genel olarak iştah duyan yandır. Ruhun bu kısmı her ne kadar kendisi akıl sahibi değilse de akıllı yanın sözünü dinlediğinde, ona boyun eğdiğinde ve kişi kendine egemen olduğunda, o zaman akıldan pay alabilir, akla bu şekilde katılabilir (Aristoteles, 2014c, 1102b 5-30). Ruhun kendisi akıl sahibi olmamasına karşın akıldan pay alan kısmı, tıpkı babamızın ya da dostlarımızın bize akıl vermesi gibi akıl tarafından öğüt verilen, yerilen, teşvik ve ikna edilebilen bölümdür. Bu durumda, ruhun akıldan pay alan kısmı da akıl sahibi kabul edildiğinde, ruhun akla sahip olan bölümü “biri asıl ve kendisi akıl sahibi olan”, öteki ise “babanın sözünü dinleyen”, yani akıl alan yan anlamında iki kısma ayrılmaktadır. Aristoteles düşüncesinde erdem de bu ayrıma göre belirlenmektedir (Aristoteles, 2014c, 1103a 5).

Aristoteles'in ruhun “bitkisel olan” dediği, akılla hiçbir bağı olmayan, beslenme ve büyümeyle ilişkilendirdiği kısmı, doğal yapısı gereği erdemlerle ilgili değildir. Ruhun insansal olan, erdemlerle ilişkili bölümleri, asıl kendisi akıl sahibi olan ve akıldan pay alan kısımlardır (Aristoteles, 2014c, 1102b 10; 1103a 5-10). Aristoteles'e göre ruhun akıl sahibi olan erdemlerle bağlantılı bölümlerinin, nesne edindiği alanlar açısından teorik ve pratik türden bilgiyle ilgili iki farklı kullanımı söz konusudur. Aristoteles düşüncesinde hem ruhun akıl sahibi olan bölümlerini hem de bu bölümlere ilişkin iki farklı türden bilgi ve erdemi daha iyi anlayabilmek açısından ruhun asıl kendisi akıl sahibi, teorik bilgiyle ilgili kısmın teorik akla, akıldan pay alan ve pratik bilgiyle ilgili yanın ise pratik akla karşılık geldiği söylenebilir. Ruhun akıl sahibi olan bölümlerinin her birinin cins bakımından birbirinden farklı olduğunu belirten Aristoteles'e göre, ruhun asıl anlamda akıl sahibi olan, teorik bilgiyle ilgili kısmı, teorik akıl, ilkeleri başka türlü olamayacak nesnelere baktığımız yandır. Ruhun akıldan pay alan, pratik türden bilgiyle ilgili kısmı, pratik akıl ise ilkeleri başka türlü olabilecek nesnelere baktığımız yandır. Aristoteles bunlardan birini “tartan yan”, diğerini ise “bilimsel yan” olarak adlandırmaktadır. Aristoteles'in “bilimsel yan” dediği, teorik düşünmeyle, ilk ilkeler ve kavramların bilgisi gibi zorunlu olanla ilişkilendirdiği teorik akıl alanında amaç sadece bilmektir. Aristoteles'in “tartan yan” olarak adlandırdığı, başka türlü olabilecek olanı nesne edinen pratik akıl ise tartarak, enine boyuna düşünüp taşınmayla, eylem ve etkinlik yaşamıyla ilgilidir (Aristoteles, 2014c, 1139a 5-15; 1140a 5).

Aristoteles, nesne edindiği alanlar bakımından birbirinden ayırdığı ruhun akıl sahibi olan bölümlerini ele aldıktan sonra, aklın bu iki kısmıyla ilgili en iyi huyun ne olduğunu araştırmakta, böylece teorik ve pratik aklın erdemlerle bağı kurmaktadır. Çünkü Aristoteles'e göre ruhun akıl sahibi olan bölümlerine ilişkin en iyi huy ne ise bu, her birinin erdemi olacaktır. Erdem ise ruhun akıl sahibi olan bu iki kısmın kendine özgü işiyle ilgilidir. Daha önce belirtildiği üzere karşıt sonuçlar doğurabilen, olanak halinde bir güç olan aklın, insan için ayırt edici bir özellik olabilmesi için sadece işini yapması yeterli değildir. Aklın her iki kısmının nesne edindiği alanlarla ilgili kendine özgü işi, iyi, erdemli bir şekilde yapması gerekmektedir (Aristoteles, 2014c, 1139a 15-30). Aristoteles'e göre, teorik akıl kendi işini iyi bir şekilde yaptığında kendi erdemi olan (teorik) bilgeliğe, pratik akıl işini iyi yaptığında ise akli başındalığa (*phronesis*) ya da “pratik bilgelik” denilen kendi erdemine ulaşmaktadır (Özcan, 2011b, s. 170). Teorik aklın erdemi olan bilgelik (*sophia*), yalnızca nedenlerin bilgisini değil, aynı zamanda ilk ilke ve nedenlerin bilgisini bilmektir. Bu yönüyle bilgeliğin ölçütlerine en iyi cevap veren bilgi, bu bilgidir. Çünkü bu türden bilgi, her şeyin ereksel nedenin bilgisidir, dolayısıyla en kapsayıcı, en kesin, en öğretici, kendi kendine en fazla yeten, ama bilinmesi en güç olan şeyin bilgisidir (Ross, 2011, s. 243-244). Bu anlamda bilgelik, tanrısal bir şeydir, kendine özgü bir haz taşır, dinginedir ve mutluluğun tamamlayıcı bir öğesidir (Aristoteles, 2014c, 1177b 20-25). “Nitekim, o erdem bütününe ilişkin olduğundan ötürü parçaya iye olmakla ve etkinlik halinde olmakla mutlu kılar” (Aristoteles, 2014c, 1444a 5). Ne var ki Aristoteles'e göre bu tür bir yaşam bir insanın doğasını aşan bir yaşam biçimidir; çünkü insan olarak değil ancak tanrısal özelliklerle yaşanabilecek bir yaşamdır

(Aristoteles, 2014c, 1777b 25). Oysa tür olarak insanın işi, yaşamdan kopmayı değil, akla uygun erdemli bir şekilde yaşamın içinde olmayı, bu türden bir eylem hayatını gerektirmektedir (Aristoteles, 2014c, 1099a 5).

Bu nedenle *logosa* iye olanın etkinlik yaşamı söz konusu olduğunda, insanın işiyle, insansal iyiyle, mutlulukla doğrudan ilgili olan, pratik akıl ve bu aklın erdemi olan akli başındalık (*phronesis*) ya da pratik bilgeliktir. Aristoteles'e göre akli başındalık, insansal şeylerle, üzerinde düşünüp taşınılacak, başka türlü olabilecek olanla, eylem yaşamıyla, uygulamayla ilgilidir. Dolayısıyla eylem yaşamında, bizi teorik bilgelikten çok pratik bilgelik ilgilendirmektedir. Pratik bilgelik amacı olan eylemle, insana yakışır erdemli bir yaşam sürdürmeyi kasteden Aristoteles'e göre akli başındalık ne bir bilgi ne de bir sanattır. Çünkü yapılan şeyin başka türlü olması olası olduğundan ötürü akli başındalık bilgi değildir. Öte yandan eylem ile yaratmanın cinsi farklı bir şey olduğundan dolayı da akli başındalık bir sanat değildir. Akli başındalık, insan için iyi ve kötü şeylerle ilgili olan, akılla bir giden, uygulayıcı, doğru bir tutumdur. Akli başındalığı, kimlere akli başında dediğimize bakarak açıklayan Aristoteles'e göre akli başında kişinin işi, yani ayırt edici özelliği, bütünüyle iyi yaşama ile ilgili olarak neyin iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilmesidir. Bu bakımdan akli başındalık, ne şekilde eylemde bulunmak gerektiğini düşünüp taşınmak, enine boyuna tartmaktır. Bu anlamda akli başındalık, kişinin her tek durumda düşünüp taşınarak hem kendisi hem de genel olarak insan için iyi olanın ne olduğuna karar verebilmesini ve hayata geçirebilmesini sağlayan, uygulamaya yönelik, akli rehber alan, doğru bir huy, yani bir erdemdir. Aristoteles düşüncesinde öncelikle kişinin kendisiyle, yani tek kişiyle ilgili olan akli başındalık, aynı zamanda siyasal toplumda diğer insanlarla kurulan ilişkilerle ilintili olan bir erdemdir (Aristoteles, 2014c, 1140a 20-30; 1140b 5; 1141b 5-30). Bu nedenle akli başındalığın veya pratik bilgelik, erdemli bir eylem yaşamı sürdürebilmenin, dolayısıyla insansal iyiye/mutluluğa ulaşabilmenin ön koşullarından biri olduğu söylenebilir. Nitekim Aristoteles'e göre "pratik bilgelik hayatı, bedensel doğamızdan çıkan duygularla ilgili olduğundan, insan denen bileşik varlığın bütünsel hayatıdır ve 'insani mutluluk' diye adlandırılacak bir mutluluk verir" (Ross, 2011, s. 362-363). O halde Aristoteles düşüncesinde erdem, erdemli bir eylem yaşamı sürdürebilmenin ne anlama geldiğine ve erdemli kişinin özelliklerine yakından bakmak gerekmektedir.

Aristoteles'e göre erdemler cins bakımından huylardır. Fakat erdem bir huy olduğunu söylemek yetersizdir. Çünkü ruhun bütün huyları erdem değildir. Bu nedenle erdem ne türden bir huy olduğunu açıklığa kavuşturmak, yani ayırt edici özelliğini ortaya koymak gerekmektedir. Aristoteles'e göre "her erdem neyin erdemi ise onun iyi durumda olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlar. Sözgelisi gözün erdemi gözü ve onun işini erdemli kılar; çünkü gözün erdemi sayesinde iyi görürüz" (Aristoteles, 2014c, 1106a 15). Benzer şekilde insanın erdemi de insanın iyi olmasını, kendi işini iyi, erdemli bir şekilde gerçekleştirebilmesini sağlayan huydur (Aristoteles, 2014c, 1106a 20). Bu anlamda erdem, aşırılığı yanlış olan, eksikliği yerilen, ortası ise övülen, tek tek kişilere ait huylar olarak, övülen orta olma huyudur (Aristoteles, 2014c, 1103a 10; 1106b 2-30). Ancak Aristoteles'in belirttiği orta, tüm insanlar için her zaman, her durumda geçerli olan, matematiksel bir oranlamayla elde edilen bir orta değildir, kişiye göre, kişinin gücü dahilinde olan bir ortadır, yani ne fazla ne de eksik olandır (Aristoteles, 2014c, 1106a 25-35). Aristoteles'in ifadesiyle gerektiği zaman, gereken şeylere, gereken kişilere karşı, gerektiği için, gerektiği gibi, gerekeni yapmak orta olandır, en iyidir ve bu da erdeme özgüdür (Aristoteles, 2014c, 1106b 20).

Bu bağlamda düşünce erdemleri (*arete dianoetike*) ve karakter erdemleri (*arete ethike*) ya da etik erdemler olmak üzere iki tür erdemden söz eden Aristoteles'e göre, bilgelik, doğru yargılama, akli başındalık gibi düşünce erdemleri bilgi gerektiren, eğitimle elde edilebilen, ruhun asıl kendisi akıl sahibi olan yanının erdemleridir. Cömertlik, ölçülülük gibi karakter erdemleri ise ruhun akıldan pay alan yanına özgü erdemlerdir ve alışkanlıkla edinilir. Bu nedenle adı, alışkanlıktan, *ethostan* gelmektedir, yani karakter erdemleri hiç kimsede "doğa vergisi" olarak bulunmaz. Çünkü doğal olarak bir özelliğe sahip olan bir şeyin başka türlü bir alışkanlık edinmesi olanaklı değildir. Örneğin yukarıdan boşluğa bırakılan ve doğal olarak aşağıya düşen taş, binlerce kez yukarı doğru atılsa dahi taşın yukarı doğru gitmeye alışması mümkün değildir, çünkü doğal yapısı gereği başka türlü olan hiçbir şey, farklı türden bir alışkanlık edinemez. Dolayısıyla Aristoteles düşüncesinde erdemler ne doğuştan gelir ne de doğaya aykırı olarak edinilir. Tür olarak insanın erdemleri edinebilecek doğal bir yapıya sahip olduğunu düşünen Aristoteles'e göre, karakter

erdemlerinin bir kişilik özelliği haline gelebilmesi için kişinin bu erdemleri yapa yapa alışkanlık edinmesi gerekmektedir. Çünkü insan öğrenip yapması gereken her ne varsa yapa yapa öğrenir, örneğin tıpkı ev yapa yapa mimar, gitar çala çala gitarcı olduğu gibi insanlar da ancak adil şeyler yapa yapa adil, ölçülü davranma davranma ölçülü ya da yiğitçe davranma davranma yiğit insanlar olurlar (Aristoteles, 2014c, 1103a 5-30; 1103b 5).

Karakter erdemleri anlamında birer alışkanlık olan huyların bazı insanlarda doğal olarak bulunduğunu, ancak bu türden huyların ustan bağımsız olduğunda zarar verici olabileceğini belirten Aristoteles'e göre "doğal erdem" ve "asıl erdem" olmak üzere iki türlü karakter erdemi vardır. Bunlardan asıl erdem olarak adlandırılan etik erdemler ya da karakter erdemleri, bilerek ve isteyerek tercih edilen huylar olmaları bakımından doğal erdemlerden farklıdır. Tercih ise düşünüp taşınmanın bir sonucudur ve akli başındalık sayesinde olanaklıdır. Bu nedenle karakter erdemleri, akli başındalıktan bağımsız olamaz. Ancak akli başındalık da karakter erdemleri olmadan mümkün olamaz. Dolayısıyla akli başındalıktan bağımsız asıl anlamda iyi olmak mümkün olmadığı gibi karakter erdeminden bağımsız akli başında olmak da olanaksızdır (Aristoteles, 2014c, 1444b 5-30). Akli başındalıktan ve karakter erdeminden bağımsız sağ tercih olamayacağını belirten Aristoteles'e göre karakter erdemleri, kişiye hayattaki amacını, akli başındalık ise bu amaca nasıl ulaşacağıyla ilgili doğru yolu gösterir (Aristoteles, 2014c, 1145a 5). O halde her tek durumda aşırılıklardan ve uçlardan kaçınıp orta olanı bulma ve onu bilerek, tercih ederek hayata geçirme sonucunda, zaman içinde bir kişilik özelliği haline gelen erdem, orta olanı amaç edinen, övülen alışkanlıklar veya huylardır. Erdemli kişiye özgü olan da kendi gücü dahilinde, olanaklarını göz önünde bulundurarak, yaşamı süresince her tek durumda orta olanı bulmak, emin ve sarsılmaz bir şekilde tercih ederek hayata geçirmektir (Özcan, 2011b, s. 171).

Aristoteles'e göre akli başında (*phronimos*) insanın belirleyeceği ile belirlenen erdem, tercihlere ilişkin bir huydur (Aristoteles, 2014c, 1106b 35). Nitekim karakter erdemleri bakımından en önemli konu, orta olanın bilerek, isteyerek, tercih ederek hayata geçirilmesidir (Kalaycı, 2019, s. 269). Bilerek yapmak ise eylemin içinde yapıldığı koşulları, başka eylem olanaklarının olup olmadığını ve eylemin amacını, yani ne için yapıldığını bilmekle ilgilidir (Aristoteles, 2014c, 1111a 15). İsteyerek yapmak ise bir tercihte bulunmak, seçim yapmaktır. Ancak her isteme bir tercih değildir. Eylemlerle ilgisinde tercih ile isteme arasındaki farka dikkat çeken Aristoteles'e göre hepimiz tercih ettiğimiz şeyleri isteriz, ama istediğimiz şeylerin hepsini tercih edemeyiz. Başka bir deyişle, tercih edilmiş her şey isteyerek olur, ama isteyerek olan her şey tercih edilmiş değildir. Söz gelimi, ölümsüz olmak istenir, ama ölümsüzlüğün tercih edilmesi olanaksızdır (Aristoteles, 2015, 1225a 30; 1226b 20-35). Dolayısıyla tercih, gücümüz dahilinde yapabileceğimiz şeylerle ilgilidir ve akılla, enine boyuna düşünmeyle yapılır (Aristoteles, 2014c, 1112a 15).

İnsanların şu ya da bu eylemi yapmalarının, tercih etmelerinin ise iki nedeni vardır. İnsanların tercihlerini tek başına haz, yarar, çıkar, arzu ve iştah belirleyebileceği gibi akılsal bir ilke, *phronesis* de belirleyebilir (Aristoteles, 2014c, 1111b 5-10). Akıl sahibi bir kişinin, yapılması gücü dahilinde olan şeyler konusunda enine boyuna düşünerek karar verebileceğini, yani tercihte bulunabileceğini düşünen Aristoteles'e göre, tercih durumunda ya istekle yönetilen akıl ya da akılla yönetilen istek söz konusudur. Bu anlamda eylemin kökeni insanın kendisidir (Akarsu, 1970, s. 104). Başka bir deyişle, tercihte bulunabilme, karar verebilme gücünde olan akıl sahibi bir kişinin, erdemli ya da erdemsiz davranması kendi elindedir, yani eylemin ilkesi kişinin kendindedir. Çünkü her kişi belli bir şekilde kendi huyunun nedenidir (Aristoteles, 2014c, 1114a 30). Aristoteles'e göre erdem de aynı şekilde kötülük de bizim elimizdedir, çünkü eylemin başlatıcısı insanın kendisidir (Aristoteles, 2014c, 1113b 5). Salt hazza, yarara, çıkara, arzu ve iştahlara dayalı bir yaşam sürdürmeyi ya da bile isteye kötü olmayı tercih edebileceğimiz gibi akla ve erdeme uygun bir yaşam sürdürmeyi de tercih edebiliriz. Her iki yaşam şekli tür olarak insana açık bir olanaktır. Olanaklı olanlar ise bizzat insanlar tarafından gerçekleştirilebilecek, hayata geçirilebilecek olanlardır (Aristoteles, 2014c, 1112b 25). Dolayısıyla insan, bütün bu seçeneklerin elinde olması, yani her iki şekilde eyleyebilme olanağına sahip olması anlamında özgürdür (Özcan, 2011b, s. 172).

Aristoteles'e göre erdemli ya da erdemsiz olanı tercih etmek kişilerin elinde olduğu gibi bireysel, siyasal ve toplumsal ilişkileri akla ve erdeme göre, insana yakışır bir biçimde yürütmek, düzenlemek ya da tam aksi şekilde eylemek de yine kişilerin gücü dahilindedir. Ancak bir kişinin her tek durumda, gerek kendisi gerekse tüm insanlık için akla ve erdeme uygun olacak şekilde yapılması gerekenin ya da orta olanın

ne olduğunu bilebilmesi, emin ve sarsılmaz bir şekilde tercih edebilmesi, hayata geçirebilmesi için hem pratik bilgeliğe ulaşmış hem de adil, dürüst, ölçülü olmak gibi karakter erdemlerini (etik erdemleri) yapa yapa alışkanlık haline getirmiş, amaç edinmiş, erdemli bir kişi olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bir eylemin değeri, o eylemi gerçekleştiren kişiye bağlıdır, yani kişiden bağımsız eylemin bir değeri yoktur ve ancak akılsal bir ilkenin rehberliğinde, düşünüp taşınarak belirlenen tercih, doğru, insana yakışır, erdemli bir tercihtir (Özcan, 2011b, s. 172-173). Bu türden bir tercihi ise ancak akılı başında, erdemli bir kişi yapabilir. Erdemli kişinin istediği doğru olarak istenendir. Buna karşılık sıradan birinin istediği, rastlantı sonucu istenendir. Aristoteles'e göre erdemli kişi, tek tek şeyler hakkında doğru yargıda bulunabilen kişidir; öyle ki tek tek şeyler konusunda "doğru" ona görünendir. Bu bağlamda erdemli kişinin başkalarından en büyük farkı, her tek durumda doğru olanı görebilmesidir. Bu özelliğiyle doğrunun ölçüsü ve ölçütü, erdemli kişidir, dolayısıyla gerek kendisi gerekse tüm insanlık için neyin iyi olduğunu ancak o bilebilir (Aristoteles, 2014c, 1113a 25-30).

Buraya kadar anlatılanları özetleyerek bir sonuca bağlamak gerekirse, her doğal canlı varolan gibi madde ve formdan oluşan insanın doğasını maddeye karşılık gelen bedenden öte, forma karşılık gelen ruh ya da daha doğru bir ifadeyle ruhun akıllı kısmı (akıl) oluşturmaktadır (Özcan, 2011b, s. 176). Fakat Aristoteles'in ruh ile ilişkilendirdiği akıl görüşü dikkate alındığında, aklın insan için ayırt edici bir özellik olabilmesi için olanak halinde bir güç olan aklın öncelikle etkinlik haline geçmesi, etkinlik halinde de kendi erdemine ulaşması gerekmektedir. İnsanın diğer varlıklardan farkını ortaya koyabilmesi, doğasını gerçekleştirebilmesi, olanak halinde bulunana etkinliğe dökerek kendini gerçekleştirmesi, her iki anlamda (teorik ve pratik) aklın erdeme göre eylemesine ve aynı zamanda bunlara karakter erdemlerinin eklenmesine bağlıdır. İnsanı insan yapan ve onu diğer canlılardan farklı kılan özellik, erdeme uygun eyleyebilme olanağına sahip olması, yani erdemleri yapıp etmeleriyle hayata geçirebilmesidir. Aksi halde insan daha meyvesini vermemiş bir elma fidanı gibi tamamlanmamıştır. Dolayısıyla Aristoteles'in insan ve etik görüşü çerçevesinde "insan nedir?" sorusunu, tür olarak insan, akla uygun erdemli eyleyebilen bir varlıktır şeklinde yanıtlamak ve bir insanın hem karakter erdemlerine hem de düşünce erdemlerine sahip olduğunda kendine özgü işi iyi yaptığını, doğasını gerçekleştirdiğini, ereğine ulaşmış formunu (*eidos*) tamamladığını, tam anlamıyla insan olduğunu ve en nihayetinde insansal iyiyeye/mutluluğa ulaştığını söylemek mümkündür.

Bu belirlemenin ardından, Aristoteles düşüncesinde, insan doğası ile siyaset arasındaki ilişkiyi açığa çıkarması bakımından sorulması gereken önemli sorulardan biri şudur: Her bir insan teki akla ve erdeme uygun eyleyebilir, işini iyi yapabilir, doğasını gerçekleştirebilir mi ya da bir insan nasıl erdemli bir kişi olur? Aristoteles'e göre erdemli bir kişi olmak, insan teklerine açık bir olanaktır. Ancak Aristoteles'in siyaset, siyasal toplum (devlet) hakkındaki düşüncelerine yakından bakıldığında, insanların bu olanağı hayata geçirebilmelerinin, erdemli birer kişi olabilmelerinin, *eidos*unu gerçekleştirebilmelerinin bazı uygun koşulların bir araya gelmesine bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu soruya, Aristoteles felsefesinden hareketle vereceğimiz yanıt, insan teklerinin akla ve erdeme göre eyleyebilmelerinin hem bireysel hem de toplumsal bakımdan birtakım koşulları gerektirdiği yönündedir. Bu noktada söz konusu koşulların irdelenmesi, insanın doğasını gerçekleştirebilmesinde siyasetin ve siyasal toplumun, devletin rolünü açığa çıkarması bakımından önemlidir.

İnsanın Doğasını Gerçekleştirebilmesinde Siyasetin ve Devletin Rolü

İnsanların üç nedenden ötürü iyi ve erdemli olabileceklerini belirten Aristoteles'e göre bunlar, doğa, alışkanlık ya da eğitim ve akıldır. Bir insanın erdemli bir kişi olabilmesinin birincil koşulu, erdemleri edinmeye uygun bir doğaya sahip olmasıdır. Ancak erdemleri edinebilecek bir doğaya sahip olmak ya da Aristoteles'in deyişiyle "belirli birtakım niteliklerle doğmak" erdemli bir kişi olabilmek için tek başına yeterli değildir. Çünkü bir insan her ne kadar erdemleri edinmeye yatkın bir doğaya sahip olsa da alışkanlıklar ve eğitim, kişide olumlu ya da olumsuz yönde değişikliklere yol açabilmektedir (Aristoteles, 2014b, s. 270). Bu nedenle bir insanın doğası, çocukluktan itibaren erdemli kişilerin rehberliğinde, akılla ve erdemlerin bilgisine ilişkin doğru bir eğitimle yoğrulmalı, kişi bu türden bir eğitim almalı, erdemleri yapa yapa alışkanlık haline getirmelidir. Çünkü daha önce belirtildiği gibi Aristoteles'e göre insanlar iyi ya da kötü doğmazlar, erdemli eyleye eyleye erdemli olurlar. Nitekim "her erdem aynı şeylerin yapılmasıyla ve

aynı şeyler aracılığıyla hem oluşur hem yok olur. Bu böyle olmasaydı bunları öğreteceklere gerek kalmazdı” (Aristoteles, 2014c, 1103b 10). Dolayısıyla bir insanın erdemli bir kişi olabilmesi, kendini gerçekleştirebilmesi için ikinci önemli koşul eğitimidir (Aristoteles, 2014c, 1179b 5-30; 1180a 5-10). Ayrıca eğitim, erdem ve yetenek, iyi yaşamın olanağının koşullarından biridir (Aristoteles, 2014b, s. 92).

Fakat Aristoteles’e göre uzun zamandır bir insanın karakterine işlemiş olan şeyleri bir sözle değiştirmek ya olanaklı değildir ya da kolay değildir. Ayrıca “söz ile eğitim” her zaman herkes üzerinde etkili olmadığı gibi arzularına, tutkularına göre yaşayan bir kişi, onu bundan vazgeçirecek sözlere kulak vermeyebilir (Aristoteles, 2014c, 1179b 25). Bu nedenle tıpkı toprağın tohumu yeşertmesi gibi bir insanın ruhunu erdemli olan alışkanlık edinebilecek şekilde işleyebilmek için “eğitim ve uğraşlar”, erdemli yasa koyucuların koydukları iyi, doğru ve adil yasalara göre düzenlenmeli ve denetlenmelidir. Çünkü yurttaşların, ölçülü insanın yaptıklarını yapmayı, örneğin hakaret etmemeyi ya da adil bir insanın yaptıklarını yapmayı, söz gelimi haksızlık yapmamayı alışkanlık edinebilmeleri, yani erdemli birer kişi olabilmeleri için neler yapmak ve nelerden kaçınmak gerektiği konusunda eğitilebilmeleri ancak akli başındalık ile usa bağlı bir söz olan yasalar sayesinde mümkün olmaktadır (Aristoteles, 2014c, 1129 20; 1180a 5-35). Bir insanda erdeme özgü sağlam bir karakterin oluşabilmesi için kişinin gençliğinden itibaren erdeme yönelen, yasalarla belirlenmiş bir eğitim alması ve Aristoteles’in deyişiyle, eğitimin “şimdiki gibi özel bir iş değil, bir kamu sorunu olması” gerekmektedir. Yurttaşların erdemli birer kişi olabilmeleri, bu yolda yapılmış iyi bir anayasaya uygun şekilde yaşayabilmeleri için eğitilmeleri, devletin temel görevlerinden biridir. İnsan teklerinin erdemli bir kişi olabilmeleri için erdemleri gözeten, yasalar tarafından yönetilen ve erdemli insanlar yetiştirmeyi amaçlayan bir devlete ihtiyacı olduğunu düşünen Aristoteles’e göre, devlet, yasalar, erdemin tamamına göre düzenlenmelidir, yani bütün erdemleri geliştirmeyi amaçlamalıdır (Aristoteles, 2014b, s. 287-288). Dolayısıyla yurttaşların erdemleri edinebilecek bir karakter kazanmalarına yardımcı olmak ve bunun için erdemlere uygun yasalara göre düzenlenmiş bir eğitim vermek siyasetin ve devletin temel görevidir.

Eğitimin yanı sıra devlete düşen bir diğer görev ise yurttaşlarının başkalarına muhtaç olmadan yaşayabilmelerini sağlamak, onlara erdem ve olanaklarını geliştirebilmeleri için serbest zaman yaratmaktır. Aristoteles’e göre en iyi olan iyi devlette, hem bireyler hem de şehirler için en iyi yaşam, erdemli eylemlerde bulunmaya yetecek kadar maddi varlıkla desteklenmiş erdemli bir yaşamdır. Daha açık bir ifadeyle, insanların erdemli bir şekilde yaşayabilmeleri için her ne kadar mal mülk gibi dışsal iyiler tek başına yeterli olmasa da yoksul kişilerin, maddi varlıklara sahip olmak bakımından ölçülü durumda bulunan kimselere göre erdemli bir yaşam sürdürmeleri oldukça zor ve sıkıntılıdır. Bu nedenle yurttaşların ne aldırış etmeyip hiç çalışmayacakları kadar çok malı mülkü olmalı ne de yurttaşlar, devletin desteklemesine gereksinim duyacak ya da başkasına muhtaç olacak kadar az mal mülke sahip olmalıdır. Aksi halde yurttaşların yaşamı soylu bir yaşam değildir ve erdemli olmaya elverişsizdir. Dolayısıyla maddi varlıklara sahip olmak açısından en iyisi ve akla uygun olanı, iki aşırılığın ortasıdır. Bu bağlamda erdemli yaşamın, hem belirli bir refah düzeyini hem de kendi içinde bir değer taşıyan boş zaman gerektirdiğini belirten Aristoteles’e göre devlet, yurttaşların erdemli bir yaşam sürdürmeye elverişsiz işlerde çalışmaları yerine ekonomik kaygı duymadan, olanaklarını geliştirebilecekleri ve yurttaşlık etkinliklerine katılabilecekleri daha uğraşmaya değer işler yapabilmeleri için onlara serbest zaman yaratmayı hedeflemelidir (Aristoteles, 2014b, 241-243; 259). Çünkü iyi yaşam, etik, politik ve teorik etkinliği içerir, bu nedenle devlet, *theoria* yaşamı için yurttaşlara gerekli olan boş zamanı sağlamalıdır. Bu bağlamda boş zaman, kendi içinde çalışma ve iş yaşamının olmadığı, inceliklerle bezenmiş mutlu bir varoluş ânıdır ve insana kendini tamamlama olanağı sağlamaktadır (Kalaycı, 2014, s. 53-55). Bunların yanı sıra, erdemli bir insan olabilmenin bir diğer koşulu, erdemli, iyi bir eş-dost, arkadaş çevresine sahip olmaktır. Başka bir deyişle, bir insanın erdemleri edinebilmesi, hayata geçirebilmesi, erdemli dostlarla, doğru kişilerle gün geçirmesiyle, erdemli kişilerle birlikte yaşamasıyla ya da günümüzün deyişiyle, kişinin yetiştiği çevrede rol model alabileceği erdemli kişilerin olmasıyla mümkündür (Aristoteles, 2014c, 1169b 15). Ancak hemen belirtmek gerekirse, insanları bir erek doğrultusunda bir araya getiren siyasal toplum, devlet olmaksızın, bir insanın erdemli kişilerle politik, etik bir biraradalıkta yaşaması ve kendini tamamlaması olanaklı değildir. Dolayısıyla insanın ereğini gerçek kılarak tamamlanmasının, doğasını gerçekleştirebilmesinin yolunu, siyasal toplum, devlet açmaktadır.

Özetleyecek olursak, birtakım insansal olanaklarla dünyaya gelen her bir insan teki, tıpkı bir elma çekirdeğinin kendisini engelleyen bir dış güç olmadığı sürece doğanın bağrında serpilip geliştiği, formunu gerçekleştirdiği, meyve vererek *telosuna* ulaştığı, yani elma ağacı olduğu gibi doğal olarak erdemli bir insan olamamakta, erdemli bir insan olma olanağını kendiliğinden hayata geçirememektedir. Bir insanın hem bireysel hem de toplumsal bağlamda insana özgü işi iyi yapabilmesi, akla uygun erdemli eylemlerde bulunarak doğasını gerçekleştirebilmesi, tam anlamıyla insan olabilmesi için öncelikle teorik ve pratik alanda birer olanak olan erdemleri edinmeye uygun bir doğaya sahip olması gerekmektedir. Bununla birlikte kişinin, erdem sahibi insanların rehberliğinde, doğru bir eğitim alması, iyi, erdemli bir eş-dost, arkadaş çevresinde doğup büyümesi ve başkalarına muhtaç olmaması gerekmektedir (Özcan, 2011b, s. 177). Son olarak, insanların, bütün bu koşulları yaratmak amacıyla hazırlanmış iyi bir anayasaya dayalı, erdemleri temel değer kabul eden ve erdemli kişiler yetiştirmeyi amaç edinen bir siyasal topluma, devlete gereksinimi vardır. Aristoteles düşüncesinde bu türden bir siyaset ve devlet, insan doğasının bir parçasıdır, gerçek anlamda bir insan olabilmenin, insana yakışır bir şekilde yaşayabilmenin olanağının koşuludur. İşte tam da bu nedenle Aristoteles'e göre doğası gereği "insan arının ya da topluluk içinde (sürü halinde) yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır" (Aristoteles, 2014b, s. 12). Diğer bir deyişle, insan sadece bir arada yaşamaya değil, politik biraradalık içinde yaşamaya uygun, politik biraradalıklar kurabilen, doğası gereği siyasal bir canlıdır (*physei politikon zoon*) ve siyasal toplum, devlet, temelini/köklenini insanın doğasında bulmaktadır (Aristoteles, 1998, 1253a 5-10; 1253b 5). Bu nedenle siyasal toplum, devlet doğaldır ve Aristoteles, insanın doğasını, olanaklarını, ancak politik biraradalık içinde, bütün toplulukların ereği olan siyasal bir toplumda gerçekleştirebileceğine, böylelikle mutlu olabileceğine işaret etmektedir.

Buradan hareketle Aristoteles felsefesinde, devletin sadece uylaşımın var olmadığını, köklerini insanın doğasında bulduğunu ve insanların kendilerini gerçekleştirebilmelerinin, erdemli bir eylem yaşamı sürdürebilmelerinin ve mutlu bir şekilde yaşayabilmelerinin, kişisel bir sorundan öte, siyasal-etik bir sorun olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Aristoteles'in, siyasetin ve devletin nelğine, amacına ilişkin düşüncelerini ele almak, insan doğası, erdem, mutlu, iyi yaşam ile siyaset ve devlet arasındaki ilişkiyi anlamak bakımından yararlı olacaktır. Aristoteles'e göre toplumsal yaşamın varlığını gerektiren bütün etkinlikler, askerlik, ekonomi, retorik gibi en değer verilen uğraşlar, kendisi de insansal bir etkinlik, sanat ve/veya bilim olarak kabul edilen siyasetin altında yer almaktadır. Dolayısıyla siyaset, bütün insansal edim ve etkinliklerin amacını kapsamaktadır. Aristoteles düşüncesinde insan için en iyi olanı amaçlayan siyaset, bireysel ve toplumsal bağlamda sahip olunan insana özgü olanakların tamamının etik boyutunu gözetir şekilde hayata geçirilmesinden sorumlu olan en yüksek insansal etkinliktir (Aristoteles, 2014c: 1094b 5-15). Başka bir deyişle, Aristoteles'e göre siyaset, gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda çeşitli eylem ve etkinliklerin sadece kendi amaçlarına veya kendi iyilerine ulaşabilecekleri ortamı yaratmaktan değil, aynı zamanda bu amaca en iyi, yani erdemli bir şekilde ulaşılmasından sorumludur (Özcan, 2011b, s. 166). Bu nedenle siyaset, neler yapmak ve nelerden kaçınmak gerektiği konusunda yasalar koyan bir bilim olarak kabul edilmektedir (Aristoteles, 2014c, 1094b 5).

Toplumsal yaşamın bütününe kapsayan en değerli insansal etkinlik olarak siyasetin amaçladığı insan için en iyi olan ya da en yüksek insansal iyi, erdemli bir ruh etkinliğinin beraberinde getirdiği, başka bir şey için değil hep kendisi için tercih edilen, yani kendisi amaç olan mutluluktur. Daha önce üzerinde durulduğu gibi diğer bütün iyilerden farklı olarak her şeyin en güzeli ve en iyisi olan mutluluk, siyasetin ve siyasetçinin amaçladığı, tam erdeme uygun tam bir yaşama etkinliğidir (Aristoteles, 2015, 1215b 5; 1219a 35). Bu bağlamda siyasetçi, iyi, yani erdeme dayalı eylemleri, siyaset ise insan için iyi olanı amaç edinir. Siyasetin amacını mutluluk, konusunu da ruh (*psykhe*) olarak belirleyen Aristoteles'e göre siyasetle uğraşan kişi, mutluluk konusuyla özellikle ilgilenmelidir. Çünkü siyasetçi, yurttaşları iyi, erdemli kılmak ve iyi, doğru, adil yasalara uyan kişiler yapmak ister. Siyaset ise yurttaşların erdemli eylemlerde bulunması ve erdemli bir eylem yaşamının ürünü olan mutluluk için çaba gösterir (Aristoteles, 2014c, 1099b 30; 1102a 10-20). Aristoteles'in insanın nihai amacı olarak gördüğü bu türden bir mutluluk ise amacının bilincinde olan adil bir siyaseti ve kendine özgü işi/işlevi yerine getirecek şekilde örgütlenmiş bir siyasal toplumu, devleti gerektirmektedir. Bu bağlamda Aristoteles, devletin tanımını ve amacını *Politika* (2014b) adlı eserinin başında şöyle açıklamaktadır:

Kendi gözlemlerimiz, bize, her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu söyler. “İyi” diyorum, çünkü gerçekten, bütün insanlar eylemlerinde iyi sayılan şeyi elde etmeye çalışırlar. Öyleyse, bütün topluluklar şu ya da bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, en yüksek iyi’yi amaç edinecektir. Bu, bizim Devlet dediğimiz topluluktur ve o topluluk türüne de siyasal diyoruz (Aristoteles, 2014b, s. 9).

Aristoteles felsefesinde, en yüksek insansal iyinin hayata geçirilebilmesiyle doğrudan ilgili olan siyasal toplum veya devlet, amacı bakımından, insanın doğasını gerçekleştirilmesi, diğer canlı varlıklardan farkını ortaya koyabilmesi için gerekli olan yaşamsal bir ortam ve yapıdır (Özcan, 2011b, s. 178). Devletin amacı, herkesin aileleriyle birlikte iyi yaşamalarını, yani tam ve doyurucu bir yaşam sürmelerini olanaklı kılmaktır. Tam, doyurucu, iyi bir yaşam ise “mutlu ve soylu” yaşamak demektir (Aristoteles, 2014b: 103). Dolayısıyla insan olmayı erdemlerde, etik değerlerde arayan Aristoteles’e göre devlet, yurttaşların tamamının iyiliğini, ortak yararını gözetmeli, akla ve erdeme uygun insanca bir yaşam sürdürebilmeleri için gereken koşulları yaratmayı amaçlamalıdır. Bu açıdan bakıldığında, hem insana özgü bir toplu yaşam biçimi olan hem de böyle bir yaşam türünde hayat bulan siyasetin ve rastgele bir araya toplanmış bir yığın insandan değil, kendi kendine yeterli bir yaşamı amaçlayan yurttaşlardan oluşan siyasal bir birlik olan devletin, etik olandan ayrı düşünülmemeyeceğini söylemek mümkündür. Fakat hemen belirtmek gerekirse, insanların kendilerini gerçekleştirebilmelerinin, mutlu, soylu bir yaşam sürdürebilmelerinin ancak erdemli yurttaşlar yetiştirmeyi amaçlayan ve buna uygun yasalar çerçevesinde örgütlenen gerçek bir siyasal birliğe, devlet dediğimiz siyasal yapıda mümkün olabileceğini düşünen Aristoteles, öte yandan her toplumsal düzenin ya da siyasal birlik olarak anılan her yönetim şeklinin bu anlamda gereken koşulları yaratamadığına dikkat çekmektedir:

(...) adil şeyler yapa yapa adil insan, ölçülü davranma davranma ölçülü, yiğitçe davranma davranma da yiğit insanlar oluruz. Kentlerde olan biten de bunu doğruluyor, yasa koyucular yurttaşları alıştırmakla iyi kılarlar, her yasa koyucunun istediği de budur; bunu iyi beceremeyenler amaçlarına ulaşamaz; iyi yönetimlerin kötü yönetimlerden farkı da işte buradadır (Aristoteles, 2014c, 1103b 5).

Dolayısıyla Aristoteles’e göre devlet adını almayı hak eden gerçek anlamda bir devlet ya da siyasal birlik, yurttaşlarının yalnızca bir arada yaşamasını değil, onların “soylu eylemlerde” bulunabilmelerini amaçlamalıdır (Aristoteles, 2014b: 103). Bu nedenle yurttaşlarının erdeme uygun yaşayarak mutlu olmaları için gerekli koşulları yaratamayan, yurttaşlarının tamamının iyiliğini amaçlamayan, efendinin köle üzerindeki yönetimi gibi zora dayanan bir devlet, Aristoteles’in ifadesiyle “bozulmuş ya da yoldan çıkmış” bir devlettir (Aristoteles, 2014b, s. 71). Aristoteles’e göre bu türden sözde bir devletin veya toplu yaşamın, karıncalar gibi sürü halinde yaşayan bütün hayvanlarda da görülen, temel amacın varlığın sürdürülmesiyle sınırlı olduğu bir yaşam biçiminden değer bakımından bir farkı ya da üstünlüğü yoktur. Çünkü aynı amaca hizmet eder. Bu amaç da sadece yaşamak, yani hayatta kalmaktır (Aristoteles, 2014b, s. 101). Oysa insan sadece yaşamak değil, başkasına muhtaç olmadan, insana yakışır bir şekilde, iyi yaşamak ister. İşte Aristoteles’e göre sadece araç değerlere ulaşmak için bir araya gelmiş insanların oluşturduğu toplu yaşamdan amacı bakımından ayrılan siyasal toplum, devlet, insanca bir yaşamı olanaklı kılmak için kurulmuş bir yapıdır. Başka bir deyişle, devlet, iyi yaşam için var olan bir ortaklıktır, yani iyi yaşamın söz konusu olduğu yerdir ve erdemler olmadan da iyi yönetilmesi mümkün değildir (Aristoteles, 1998, 1278b 30).

Biz bir şehirden ya da devletten söz ettiğimiz zaman, bundan olabilecek en iyi yaşama ulaşmayı kendilerine erek ya da amaç alan benzer kişilerin bir topluluğunu anlıyoruz. En iyi olan, mutluluktur; bu da, bütün iyi niteliklerin uygulanması ve olabilecek en geniş ölçüde gerçekleştirilmesi demektir (Aristoteles, 2014b, s. 257).

Buradan anlaşılacağı üzere Aristoteles'e göre devlet, karşılıklı bir koruma sözleşmesinden, mal ve hizmetleri değiş tokuş etmek için yapılan bir anlaşmadan veya bir "yatırımdan" fazla bir şeydir. Devletin amacı, yalnızca yaşamayı olanaklı kılmak değil, yaşamaya değer, iyi yaşamı, insansal iyiyi (*anthropinon agathonu*) amaçlayan bir yaşam kurmaktır. Bu nedenle devlet, yurttaşların yalnızca mal ve can güvenliğini sağlayan, yani onları kötülükten koruyan veya ticaret yapan bir topluluk olarak tanımlanamaz. Elbette siyasal toplumda, devlette bütün bunlar olmalıdır. Fakat Aristoteles'in düşüncesinde bunların tümünün varlığı bir devleti kendiliğinden meydana getirmediği gibi yeterli de değildir. Aristoteles'e göre sözde değil, gerçek anlamda devlet adını almayı hak eden bir devletin her şeyden önce erdemle ilgilenmesi gerekmektedir. Aksi halde devletin düpedüz bir bağlaşma, bir çıkar ittifakına dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır. Ancak bu durumda "yasa basit bir sözleşmeden ya da sofist Lykopron'un deyişiyle, 'karşılıklı bir haklar güvencelemesi'nden ibaret kalır, yurttaşları iyi ve adil yapacak gücü olmaz, oysa olmalıdır" (Aristoteles, 2014b, s. 101-103). Çünkü insan nasıl ki iyi, doğru ve adil yapılmış yasaların belirlediği şekilde erdemli eylemlerde bulunduğu ve tam gelişme durumuna geldiği, yani ereğine ulaşmış ve tamamlandığı zaman "hayvanların en iyisiyse", yasalardan ve kurallardan ayrıldığında da en kötüsü olur. Öyle ki Aristoteles'in gözünde erdemsiz insan, varlıkların en adaletsiz olanı, hatta en vahşisidir (Aristoteles, 2014b, s. 13).

Bu nedenle Aristoteles'e göre, devlet adını taşımaya layık bir devlette, anayasa karşılıklı bir yarar çıkar anlaşmasından ya da belirli bir grubun çıkarlarını başka bir gruba karşı korumaktan ibaret olmamalı, insanlar arası ilişkileri düzenleyen yasaların, iyi, erdemli, adil ve soylu bir yaşamı amaç edinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda anayasayı, bir devlette yaşayanları örgütlemenin bir yolu olarak gören Aristoteles, ortak iyiliği amaçlayan ve mutlak adalete uygun olan bir anayasanın biçimlendirdiği yönetim şeklinin "doğru", yalnız yöneticilerin veya belirli bir grubun iyiliğini amaçlayanların ise "yanlış" olduğunu belirtmektedir. Nitekim Aristoteles, bu türden yanlış yönetim biçimlerinin "doğru ölçütten sapmalar" olduğunu ifade etmekte ve efendinin köle üstündeki yönetimine benzetmektedir. Oysa Aristoteles'in düşüncesinde devlet, özgür yurttaşların bir birliğidir (Aristoteles, 2014b, s. 96-98). Dolayısıyla yurttaşların ortak iyiliğini gözetmek, hem yönetme hem de yönetilme konusunda bilgi ve beceri sahibi olmalarını, her birinin eğitim, erdem ve yetenek bakımından gelişmelerini sağlamak ve mutlu, soylu bir şekilde yaşamaları için gereken koşulları yaratmak devletin temel görevidir (Tuncay, 2018, s. 206-207). Siyasal toplumda erdemli bir eylem yaşamının beraberinde getirdiği türden bir mutluluğu ve onun öğelerini oluşturan ya da koruyan koşulların tümünü haklar olarak nitelendiren Aristoteles'e göre yasalar, adil ve yurttaşları erdemli yapacak güçte olmalı, herkes için konulmalı, yani herkesi bağlamalı ve yine herkesin ortak yararını ya da erdem bakımından önde gelenlerin yararını hedeflemelidir (Aristoteles, 2014c, 1129b 10-15). Bu amaç doğrultusunda, iyi bir yasa koyucunun ödevi ise yurttaşların iyi yaşamdan ve erişebilecekleri mutluluktan pay almalarını nasıl sağlayacağına adil bir şekilde karar vermektir (Aristoteles, 2014b, s. 200). Nitekim "politik adalet", kendine yetmeyi amaçlayan bir hayattan özgür ve eşit olarak pay alanların, yani özgür bir devletin yurttaşlarının arasında var olan adalettir (Ross, 2011, s. 333-334).

Aristoteles'e göre, kendi amacını kendinde taşıyan ve bir başkasıyla ilişkide ortaya çıkan adalet, erdemin bir parçası değil, erdemin tamamıdır (Aristoteles, 1129b 25-30). Bütün erdemlerin bir arada bulunduğu tam erdem olarak adalet, devletin orta direği, temel dayanağıdır. Bu nedenle gerçek bir devlette amaçlanan iyilik, adalettir; çünkü siyasal toplumun temeli haktır. Hak ise neyin adaletli olduğuna karar vermenin bir ayracıdır (Aristoteles, 2014b, s.13). Buradan hareketle denilebilir ki insanın doğasını gerçekleştirmesini, mutlu, soylu bir şekilde yaşayabilmesini, temeli adalet olan siyasal toplumun amacıyla bağlantısında ele alan Aristoteles'e göre, siyaset ve devlet hem bireysel hem de toplumsal düzlemde insan için iyi ve adil olan ile doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla etik ve siyaset adeta birbirinin devamı niteliğindedir, yani etik olan politik olandır ve devlet, insan teklerinin kendilerini gerçekleştirebilmelerinin, erdemli bir kişi olabilmelerinin ve insana yakışır bir şekilde yaşayabilmelerinin olanağının koşuludur.

Sonuç

Aristoteles, *Protreptikos (Felsefeye Çağrı)* adlı eserinde, yaşamları tanrıları gibi olanlara değil, insanlara seslendiğini ve uyarılarını, toplumsal yaşamda yararı olan diğer uyarılarıyla birleştirmemiz gerektiğini söyler (Aristoteles, 2007, s. 28). Buradan hareketle, çalışmanın amacı doğrultusunda ele alınan

Aristoteles'in, insan doğası, etik, siyaset hakkındaki düşüncelerinin bize anlattıklarına kulak verdiğimizde şunları söylemek yerinde olacaktır: Öncelikle insana "insan" denilmesinin temel nedeni, tür olarak insanı diğer canlılardan farklı kılan bir özelliğinin bulunmasıdır. Bu özellik, insanın sadece akıl sahibi bir varlık olması değildir. Nasıl ve ne amaçla kullanıldığına bakılmaksızın, tek başına akılı ya da akıl sahibi olmayı insanın ayırt edici bir özelliği olarak görmek eksik bir belirleme olacaktır. Çünkü her bireye çıkarımın nerede yattığını gösteren, onu gözetmesini buyuran ya da realitede olan bitenler karşısında zaman zaman ağzımızdan "insanlık ölmüş" sözünün dökülmesine neden olan da akıldır. Bu açıdan bakıldığında, aklın ayırt edici bir özellik olabilmesi için her zaman erdemlerle birlikte yürümesi gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla tür olarak insanın diğer canlılardan farkı, akla uygun erdemli eyleyebilen, böyle yaşayabilen ve ancak bu şekilde kendisini gerçekleştirebilen bir varlık olmasıdır. Aristoteles düşüncesinde, hayvanların aksine sadece tür olarak insan böyle bir olanağa sahiptir ve başta adalet olmak üzere erdemler, insan dışında başka hiçbir canlının hayata geçiremediği temel değerlerdir. Bu nedenle bir insanın formunu (*eidos*) tamamlayabilmesi ve her ne ise o olabilmesi, yani doğasını gerçekleştirerek tam anlamıyla "insan" olabilmesi, akla dayanan eylemlerin, erdemli bir şekilde hayata geçirilmesiyle mümkün olmaktadır. Nitekim Aristoteles'e göre, bir insan akla ve erdeme uygun eylediğinde gerçek anlamda insan olmakta, insanlaşmaktadır ya da insan olmak böyle bir şeydir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki Aristoteles düşüncesinde, bir insanın akla uygun erdemli eylemlerde bulunabilmesi, mutlu, soylu, iyi bir yaşam sürdürebilmesi, kişinin bireysel/yapısal özelliklerine bağlı olduğu kadar toplumsal bakımdan belirli birtakım koşulların bir araya gelmesine de bağlıdır. Gereken bu koşulları yaratmak ise siyasetin ve siyasal toplumun, yani devletin temel görevidir. Dolayısıyla siyaset ve devlet, insanın kendini gerçekleştirmesiyle ve iyi yaşayabilmesiyle doğrudan ilgili olan gerekli bir yapıdır. Bu yapının asli unsuru ise yurttaşlardır. Bu bağlamda siyasetin ve siyasal toplumun, devletin asıl amacı, yurttaşların erdemli kişiler olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle temeli adalet olan devlette, anayasanın ve yasaların, yurttaşları, erdemli birer kişi yapabilecek nitelikte ve güçte olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, insanların insanlaşabileceği bir toplum düzenini inşa edebilmek ve toplumları, istikrarlı, sürekli ve adil kılmak için yurttaşların tamamının erdem bakımından iyiliğini göz önünde bulundurmak, Aristoteles'in deyişiyle bütün hoşnutsuzlukların önünü almak, erdemli ve adil bir yasamacının güttüğü siyaset olmalıdır (Aristoteles, 2014b, s. 79). Çünkü siyasetin ve devletin görevi, yurttaşlarının akla uygun erdemli bir yaşam sürmelerini, yani mutlu, soylu bir şekilde yaşamalarını sağlamaktır. Bunun için gereken koşulların tümü ise haktır. Adalet ise bu hakların gözetilmesidir. Gerçek anlamda devletin, bu tür hakları koruması, güvence altına alması ve her bir yurttaşa neyi hak ediyorsa onu vermesi gerekmektedir. Nitekim Aristoteles'in belirttiği gibi iyi, doğru yönetimlerin, kötü, bozuk yönetimlerden farkı da burada yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, insanın doğasını gerçekleştirebilmesi, tamamlanması sadece kişisel bir sorun değil, aynı zamanda etik-politik bir sorundur. Dolayısıyla insanın doğasını gerçekleştirmesi söz konusu olduğunda, siyasetin ve devletin, etik olandan bağımsız düşünülmemesi hayati bir öneme sahiptir.

Aristoteles'in, insan doğası, etik-siyaset hakkındaki düşüncelerinin, günümüzde hem bireysel hem de toplumsal yaşamı yakından ilgilendiren sorunlara binlerce yıl öncesinden ışık tuttuğu gerçekleri bu çalışmanın son sözü olarak söylemek gerekirse, insanların olanaklarını hayata geçirebilmeleri, insanlaşabilmeleri, değerler yaratabilmeleri ve insanca bir yaşam sürdürebilmeleri için özellikle siyasal alanda, "her şey gider", "her şey yapılabilir" ilkesinin değil, erdemlerin temel değer kabul edilmesi, insanın değerinin ve değerlerinin, etik olanın korunması amaçlanmalıdır. Aksi halde siyasetin ve devletin bir çıkar ittifakına dönüşmesi, gerek bireysel gerekse toplumsal yaşamın hemen her alanında sorumsuzluğun, başıboşluğun, yararcılığın ve anlamsızlığın hüküm sürmesi, birey-toplum, devlet-yurttaş ilişkisinin insana yakışır olandan uzaklaşması, en nihayetinde de insanın kendini gerçekleştirmesi bir yana, kendine ve yaşamına karşı giderek yabancılaşması kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle Aristoteles'in işaret ettiği gibi öncelikle siyasetin doğası gereği etik olduğu/olması gerektiği göz ardı edilmemeli ve devletin varlık nedeninin, erdemli insanlar yetiştirmek, kamuyu adil bir şekilde yönetmek olduğu anlayışından hiçbir şekilde taviz verilmemelidir. Dolayısıyla hak temelli bir devlet anlayışını korumak, bütün ulusal politikaların ana amacı olmalıdır. Bunun için de devleti, insan olmanın ve insana yakışır bir şekilde yaşamının ne demek olduğunu bilen, akla dayanan erdemli tercihlerde bulunma bilgi ve becerisine sahip, insanlaşmasını tamamlamış adil kişi ve/veya kişilerin yönetmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1970). *Ahlâk öğretileri I mutluluk ahlâkı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (Çev: A. Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles. (1998). *Politics*. (Trnsl: H. Rackham,). Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press.
- Aristoteles. (2007). Protreptikos felsefeye çağrı (Der: K. H. Ökten). *Aristoteles* (ss. 27-45). İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles. (2014a). *Ruh üzerine*. (Çev: Z. Özcan). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Aristoteles. (2014b). *Politika*. (Çev: M. Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2014c). *Nikomakhos'a etik*. (Çev: S. Babür). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Aristoteles. (2015). *Eudemos'a etik*. (Çev: S. Babür). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Aristoteles. (2018). *Metafizik*. (Çev: Y. G. Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2019). *Ruh üzerine*. (Çev: Ö. Aygün & Y. G. Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2020). *Fizik*. (Çev: S. Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkızan Beyaz, N. H. (2012). *Aristoteles yazıları etik ve politika üzerine*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Kalaycı, N. (2014). Aristoteles. (Ed: A. Tunçel & K. Gülenç). *Siyaset Felsefesi Tarihi* (ss. 48-64). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kalaycı, N. (2019). *Daimon'dan eudaimonia'ya Aristoteles'te mutluluk. Cogito Aristoteles*, Sayı 77, Yaz 2014, 257-275.
- Ross, D. W. (2011). *Aristoteles*. (Çev: A. Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Özcan, M. (2006). *İnsan felsefesi: İnsanın neliği üstüne bir soruşturma*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özcan, M. (2011a). *Aristoteles felsefesi: temel kavramlar ve görüşler*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Özcan, M. (2011b). İnsanlaşma, etik ve siyaset: Antik ve modern. *Felsefeologos*, Yıl 15, Sayı 41, 163-185.
- Tuncay, M. (2018). Politika'dan seçme parçalar. *Batı'da siyasal düşünceler tarihi* (ss. 183-249). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.